

CASUS MUSTELAE NIVALIS

Endel Nirki mäletades (15. XII 1925 – 15. IV 2018)

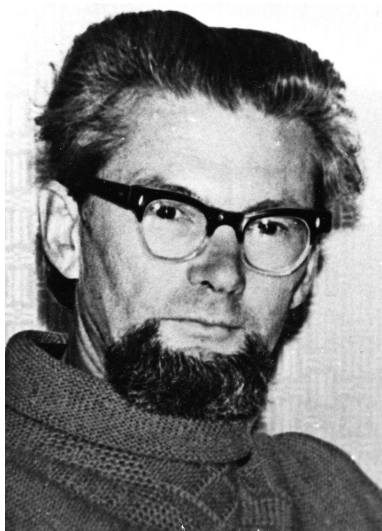

Foto Kalju Suur

Endel Nirk on kõrges eas surnud. Ja tema lahkumine meenutab, et loojumas on terve ajastu, mille parimaid esindajaid ta oli. See oli ajastu, mil rahvusliku humanitaaria keskmes asuse eesti kirjandusloolane, kelle uurimisaineks ja tööpõlluks oli kirjanduslugu kui tervik. Mõistagi olid igapäev oma teemad ja rõhuasetused, kuid polnud kahtlust, et kõik kandsid viljavihke ühte rõuku ning olid ühiselt eesti kirjandusloo ehitamise teenistuses. Nii sugusel, XIX sajandi rahvusidealistlikust vaimust lähtuval ajastul oli oma žanriline hierarhia, mille kõrgemaid vorme oli nn ühemehekirjanduslugu. Nii mõnedki, Endel Nirk sealhulgas, on sellega kätt proovinud. Ülev eesmärk oli vaimutöölisi koondav

leksikon. Esimene kirjanikele kesken-
dud teatmeteos ilmus aastal 1975, algataja ning üks toimetajaid Endel Nirk. Aga selle ajastu vaimu ja kollektiivse tööetika tõeliseks *monumentum*'iks kujunes seitsmest raamatust koosnev, paljude autorite osavõtul valminud viieosaline „Eesti kirjanduse ajalugu” (1965–1991). Mõistagi on see, nagu Eesti monumentidele tihti iseloomulik, võõrast ja vaenulikust survest kahjustatud. See on kaugel ideaalist, aga ometi kehastab oma ajastu ideaali: mil igasugune kirjanduslooline töö oli *ab incubulis* suure kirjandusloo – päris või üksnes kujutletu – ettevalmistus. Kirjandusloolane oli osanik ühes suuremas ehitamises ja see andis tema tegevusele mitmekordse mõtte, löi koguni illusiooni täitumusest. Pole ime, kui leiame Nirgil seesugust metafoorikat näiteks Ristikivi käsitluses: „Rooma päevik”, autori viimane romaan, on „otsekui saatuse enese käega paigale pandud kõrge võlvkaare päiskivi”.¹ Samasugune metafoor ilmub ennast Nirgi mõtiskluste raamatu „Mosaiikvõlv” (1978) pealkirjas. Algaja kriitikuna seda raamatut lugedes tundus mulle pihtimusliku materjali võrdlemine jäiga võlvkaarega veidi kohmakas, aga tagantjärele mõistan, et katedraalide ehitamise visioon polnud tol ajal ühiskonnas täiesti hajunud.

Mina tutvusin Endel Nirgiga tudengina, kui tema oli juba vana ja tark mees.

¹ E. Nirk, Teeline ja tähed. Eurooplase Karl Ristikivi elu. Tallinn: Eesti Raamat, 1991, lk 263.

Tal oli seljataga sõda ja Stalin ja ligi 20 aastat tööd Keele ja Kirjanduse Instituudis, muuhulgas suure kirjandusloo XIX sajandi köite (1966) toimetaja ning ühe autorina, Kreutzwald ja doktorikraad, kriis, talumaja soetamine Saaremaal ja taandumine eraklusse. Sealpeale tegutses Nirk eraõpetlasena, kes nautis mõnevõrra suuremat vabadust kui endised kolleegid Keele ja Kirjanduse Instituudis. Nirk oli kõrvaletõmbuja, mitte mässaja. (Kuigi nendes oludes oli ka see omajagu mässuline manööver.) Ta ei ületanud piire, vaid üritas väärikal viisil olemasolevaid piire laiemaks suruda ja ammendada neis pakutud võimalusi. Vabamehena oli tema kirjandusloolise ehitustöö järgmine etapp eesti romaani ajaloo uurimine. Romaanikäsitlused olid kahtlemata Nirgi loomingukaare kõrgaeg. Loomingu toimetusse tööle asudes nägin, et tema kaastöö saabumine oli oodatud sündmus. Mäletan vanema kolleegi reageeringut Ristikivi ajaloosarja käsitlemale Nirgi käsikirjale „Fantaasia ja fuuga” (Looming 1985, nr 12). „Loed ja tunned, kuidas mees iga lausega ehitab!” hüüatas kolleeg vaimustunult.

Tiit Hennoste on kirjutanud nende aegade kohta: „Nii võime näha, kuidas joonistub välja tollane institutsionaalselt juhtiv seltskond: Sögel, Nirk, Peep, Muru, Puhvel, Vinkel, Kalda. //Vaadates teaduslikku tööd, võib öelda, et samad autorid on ka kesksed uurijad. Aga neile lisanduvad kindlasti Andresen, Mäger, Jaak Põldmäe. Kui aga proovida leida olulisimat nime, siis tõuseb esile Endel Nirk, kes kirjutab ainsa tollase ühemehekirjandusloo, Kreutzwaldi monograafia ja olulised romaanikäsitlused.”²

Jah, Nirk oli keskmes, kuid 1970-ndatel lahkub sealt, osalt kindlasti sunnult. Et Nirki mõista, peab mõistma ehitamise kirge, mis otsib väljapääsu pärast stalinismiaja surutist ja mis on

² T. Hennoste, 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 22. loeng: Stalinismist perestroikani I. Üldpilt. – Vikerraar 2011, nr 1–2, lk 154–155.

poetiliselt väljendatud palas „Tähenda-missõna noorest müürimehest” (1963);³ aga ka ehitaja pettumust tulemustes, tema mõtlikku resignatsiooni, nagu see ilmutab ennast „Mosaiikvõlvi” pihtimustes. Ja ka seda, et kirjandusloolise ehitamine oli ühtlasi sisemiste äralangemiste ja näriva skepsise ületamine. Sest eesti kirjandusloolugu oli ometi midagi, mis oli väljaspool kahtlust!

1988. aastal peetud teisel pagulas-kirjanduse konverentsil oli palutud lõppsõna ütleva Endel Nirk, kes kasutab võimalust ja selgitab oma nõukogude ajal tellimustööna ingliskeelsele lugejale kirjutatud kirjandusloolugu (1970, e k 1984) paratamatuid puudujääke ning protesteerib selle vastu, et teda on paguluses kujutatud „paadunud stalinistina”.⁴ Ristikivi monograafias aga nendib Nirk, et Ristikivi lühikeses kirjandusloos antud eesti kirjanduse kujunemispilt on veenvam ja asjakohasem kui kodumaal akadeemilise uurimisasutuse sildi all ilmunud kirjandusloos, millele ei saa tagasi mõelda „ilma ängistustundeta”.⁵

Kaksikelu, painav nõukogudeaegne kaksikelu, millest Nirk pihib kirjades Bernard Kangrole,⁶ ja sellise elu avaliku analüüsimise võimatus sunnib otsima analoogiaid ajaloost: meetod, mille edukust oli tõestanud Jaan Kross. Nirk leiab Henriku kroonikast oma tegelase Tabelinuse, ennast ristida lasknud eesti vanema, ja avaldab silmapaistvat kujutlusvõimet ilmutava essee „Casus Tabelini”. „Mida võime teada rohkem kui seitsme ja poole sajandi eest elanud mehe valikuvaevadest, kõigist teda ähvardanud ohtudest ja kahtlusepiinadest; vaevalt suudame neid enesele kujutledagi. Ühel pool vana, traditsioo-

³ Vt E. Nirk, Teemad variatsioonidega. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964, lk 172–176.

⁴ Välismaise eesti kirjanduse konverents Tallinnas 28. ja 29. nov. 1988. a. Ettekanded 2. Tallinn, 1989, lk 140–141.

⁵ E. Nirk, Teeline ja tähed, lk 184.

⁶ Vt Endel Nirgi kirjad Bernard Kangrole. – Looming 2018, nr 7, lk 994–1001.

niline ja südamelähedane esivanemate- ja loodusekultus, millest lahtiütlemine ei saanud hõlpus olla. Teisel pool uus usk oma võikavõitu sümboolika ja väljaarendatud hirmudesüsteemiga [---].” Nii kirjutab Nirk Tabelinusest, aga ühtlasi ka oma ajastust ja enda juhtumist.⁷ Hiljem arendab Nirk ajalooesseest dramaatilise lugulaulu „Tabelinus” (1990), mis kubiseb tähenduslikest ütlustest ja kirjutaja kaasaja analoogiatest XIII sajandil. Tabelinus on mõistlikku keskteed otsiv intelligent, kes allutatud Eestis filosoferib maa ja rahva saatuse ning inimese mõistatusliku olemuse üle. See on enam-vähem seesama, mida meiegi tegime XX sajandi viimasel veerandil Endel Nirgi juures Saaremaal hüljatud taluasemete ja vanade kiviaedade vahel jalutades. Kuid erinevalt Krossi tegelastest, kelle kaabututt jääb alati võidukalt särama, ootab Tabelinust täielik kaotus, inetu völlapilt. Selles on nirgilikku skeptist, aga ka teadlaslikku illusioonitust: „Lootus leida väljapääsu, enese ja teiste ees ausana edasielamise võimalust – ilma silmakirjatsemata, ilma roomamata – oli olnud petlik. Alternatiiv näis olevat pöördunud absurdiks.”⁸

Ma ei usu, et Nirk oleks olnud lõhenev belletristiks ja teadlaseks, kuigi tüüpiline teadlane ta olla ei tahtnud. Kui jätta kõrvale doktorikraadi andnud monograafia „Kreutzwald ja rahvusliku kirjanduse algus” (1968), siis ei leia me Nirgi raamatutest viiteaparatuuri ega kasutatud kirjanduse loetelusid, isegi mitte elementaarset bibliograafilist teavet ja nimeloendeid. (See on vahel veidi häiriv, niisamuti on kahju, et ta ei lasknud koostada iseenda personaalbibliograafiat, kui selleks oli võimalus.) Siin näib avalduvat kavakindel protest formaalteadusliku käsitluslaadi vastu ja vaba, metakirjandusliku vaimulaadi manifesteerimine, kuigi Nirki iseloo-

mustab ka süsteemne ja abstraheriv mõtlemine, nagu teadlasele kohane. Nirk on omamoodi lahendanud iga tõsiselt võetava kirjanduskäsitleja ees seisva ülesande, kuidas ühendada isiklik lähedalolek ja üldistav distants. Autori surm, tekstifetišism ei olnud talle meeltemööda. Kirjandusloost kõneldes läks Nirgi mõte kohemaid seda kirjanduslugu tekitanud loomingulistele isiksustele: „[---] kas pole mõne perioodi üldkäsitlus või lõpuks ühe maa kirjanduslugu tervikuna nagu epopöa, mille keskse tegelaskonna moodustab antud rahvuse kõige huvitavamate, paeluvamate loovisiksuste kogum? Jätakuks ainult õiget metakirjanduslikku talenti kõige selle kujutamiseks.”⁹ Autorid paelusid teda inimestena. „[---] kes ei tunne huvi isiklike motiivide vastu, ei peaks ka kriitik olema. Ta on lihtsalt väljaspool,” nendib Nirk veel vanuigi.¹⁰

Ants Laikmaa biograafia „Kaanekukk” (1977) on Nirgi katse kirjutada ulatuslikumat loovisiku eneseteostuse lugu (Bornhöhe oli omal ajal jäänud lühimonograafilistesse piiridesse). Nirk oli mõnda aega juurelnud, kellest kirjutada biograafiat, ja ühel hetkel Laimjalas oma Säaremäe talu lakas heintel lamades taipab ta, et see peab olema Laikmaa. Miks kunstnik, mitte kirjanik? Võiks oletada, et uurija, kes oli XIX sajandi ammendanud, tahtis järgmiseks kirjutada lugu, mis haarab endasse XX sajandi esimese poole arenguid. Ja jääda seejuures veel võimalikult ausaks. Ehk pakkus kunstnik oma pildikeelega selleks rohkem võimalusi kui mõni vastavas mõõdus kirjanik? „Kaanekukes” on ilukirjanduslikke passusi, aga see ei ole siiski jaankrossilik kujundikeel, mis teost kannab, vaid uurijalik tõsiasju süstematiseeriv ja mõtestav tahe. Kõik faktid ei olnud siis veel lubatud, kujundite vallas oli lähedam. Krossiga võrreldes

⁷ E. Nirk, *Casus Tabelini*. Rekonstruktsioonikatse. – Looming 1978, nr 8, lk 1360.

⁸ E. Nirk, *Casus Tabelini*, lk 1370.

⁹ E. Nirk, *Mosaiikvölv*. Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk 14.

¹⁰ Endel Nirk / Janika Kronberg, Teelisesest ja tähtedest. – Looming 2015, nr 12, lk 1762.

kannab Nirk suuremaid kaotusi, aga jääb vapraks, tuleb katsumusest läbi ja pärandab meile püsiväärtusliku bioograafia (2. trükk 2017).

Me ei märka kuigi palju jälgi Nirgi teoreetilisest lugemusest. Kui tänapäeval on akadeemilisel käsitlejal lausa austav kohustus tutvustada teoreetikuid, kelle mõõdupuude järgi ta kavatseb kirjan dust kaaluda, siis Nirk on peaaegu märkamatu poetanud mõned viited oma saksa- ja venekeelsele lugemusele joone alla, ilma lähemalt kommenteerimata. Ma ei tea miks, aga mulle tundub, et selles on mingit talupoeglikku isepäisust. Midagi võime ju aimata. Siin-seal Bahtin, Lukács, mõni veel... Bahtini romaaniesteetika käsitlusi, mis võisid pakkuda eeskujuga eesti romaani vaatlemisel, tundis Nirgi ajal enam-vähem iga endast lugupidav kirjandusnimine. Aga üldiselt näib, et vaimse pagasiga edvistamist põlgavat Nirki juhib äratundmine: teiste tarkus on üksnes iseenda süvenemiste lähtematerjal. Eesti kirjandusruumis on kahtlemata olemas Endel Nirgi romaani teooria – kelle oma siis veel? –, aga on raske öelda, mille/ kellel see põhineb, peale autori enda veendumuse, et romaani kui tunnetusliku žanri eesmärk on inimloomuse üha täielikum avamine.¹¹ Lisaks püüdis ta oma uurimisis kirjeldada seda „tabamatut rajajoont”, kus suur kirjandus algab,¹² ta oli häälestatud kvaliteedile, teda huvitasid kõige küpsemad viljad. Võib-olla oli selles kunstikõrguse idealismis, mis Nirgis vaikselt küdes, omajagu vastureaktsiooni parteilise lamekirjanduse ajale, milles 1949. aastal ülikooli lõpetanud mees oli ka ise sunnitud osalema. Oli pidanud küllalt alanduma ega tahtnud nüüd enam allahindlust teha. Imelik on tänapäeval lugeda nõudliku Nirgi iroonilisi märkusi kirjanike kerge-

käelise „tegemise” kohta 1960. aastatel. „Hea tahtmise juures võiks ju kõiki jutu hakatusi, värsikatsetusi ja retsensioonijupikesi avaldanud isikud Kirjanike Liitu kokku ajada ning eesti kirjanike arvu 250-ni viia – ja mis siis?”¹³ Vahel on hea, kui inimene ei tea, mis tulevik toob!

Kui mõtlen oma õpingutele Tallinna Pedagoogilises Instituudis 1970. aastate teisel poolel, siis meenub kaks valgustuslikku kogemust. Esimene sündis Toompeal raamatukogu erifondi laua taga kiirkorras Ants Orase esseid lugedes – Alverist ja Underist –, ja teine eesti keele ja kirjanduse kateedri kõrval asuvas loenguruumis, kus Endel Nirk, Narva maantee trammikolin taustaks, pidas eesti romaani ajaloo erikursust. Ei luule ega proosa olnud tudengile enam endised pärast kohtumist selliste läbi-nägeliike meestega; või õigemini ei olnud ta ise enam päris endine, ta silmi oli avatud – eesti kirjanduse üldinimliku suurejoonelisuse mõistmiseks, kui kõige lähemalt öelda.

Nirk oli askeetlik loengupidaja. (Selle sõnaga võis vist iseloomustada tema elulaadi üldisemaltki.) Ta ei toonud auditooriumisse kaasa raamatuid või muud näitematerjali nagu mõni teine õppejõud. Tema ainsad abimehed olid pintsakutaskust välja võetud valged või ruudulised pool- või isegi veerandlehed, mis olid väikese ja korrapärase käekirjaga teksti täis tikitud. Küllap need kõik olid tulevase, eesti romaani ajalugu käsitleva artikliraamatu „Avardumine” (1985) algkäsikirja osad. Kangevõitu kehahoiaku ja nobedate liigutustega professori kohusetäitjal (professoriks jäigi ta Moskvast kinnitamata) oli kõrge, nõrgapoolne ja murduv hää, ja just sellise häälega räägiti meile tõelisest romaaniangelasest, keda iseloomustab alatine traagiline vastuolu tema taotluste ja saavutuste vahel, soovide ja nende tegeliku teostuse igipõline eba-

¹¹ Pärt Liase teoreetilist laadi proosa-käsitlused liikusid mõnevõrra teistsugustel radadel.

¹² E. Nirk, *Avardumine*. Tallinn: Eesti Raamat, 1985, lk 79.

¹³ E. Nirk, *Teemad variatsioonidega*, lk 178.

sümmeetria, romaanikirjanduse üks põhilisi aineid. Räägiti sellest, et niisugune kangelane ilmub eesti kirjandusse Tuglase Felix Ormussonina ja hakkab siis teisenema ja arenema Vilde Prillupi, Tammsaare Katku Villu, Lutsu Andrese, Gailiti Nipernaadi ja mõne teisegi kaudu, kuni võtab kosmilisel laval tegutsemise mõõtmed „Tõe ja õiguse” tege- lastes. Nirgi Tammsaare-tõlgendus oli teiste romaanide tõlgenduste seas kõige vapustavam ja haakus suurepäraselt Vanemuises nähtud Jaan Toominga lavatõlgendusega. Need kaks meest, Tooming ja Nirk, korraldasid Tammsaarele 1970. aastatel tõelise uuestisünni ja ma mäletan tookordset tundmust, et lõpuks ometi on Tammsaaret mõistetud ja a v a t u d – kuigi tema käsitlemisega oli tegeldud juba poolsada aastat. Nirgil lihtsalt oli interpreteerimistalenti, mis tema arvates pidi olema inimesele kingitud ja mis aitas osa saada „kõrge sõnataide kirgastuselamusest”.¹⁴ Igatahes rohkem, kui mõnelgi teisel midu usinal töölisel eesti kirjandusloos viinamäel.

Pärast Laikmaad tahtis Nirk järgmise biograafiaga liikuda edasi XX sajandi teise poole. Seegi oli võimalus visandada terviknägemust sellest rahvuslikust epopöast, mis oli tolle ajastu inimestele teatava kohustusena kaasa antud. Ristikivist asus Nirk monograafiat kirjutama siis, kui polnud veel lootust, et see võiks ilmuda tsensuurivabalt, rääkimata võimalusest kasutada Rootsi allikmaterjale. Ometi pidi Nirk prognoosima avaldamise ja ülekaalukalt ausaks jäämise võimalust ka siis, kui poliitilistest klišeedest päriselt ei pääse. Näib, et ta katsetas taas kord minekut läbi halli kivi, mis poolel teel õnneks murenema hakkas.

Ristikivi biograafias „Teeline ja tähed. Eurooplase Karl Ristikivi elu” (1991) on poliitilisest pagulusest olulisem nn elu-

pagulus. Nirki huvitas kirjaniku inimlik olemus ja ka see, kuidas autori psühholoogiline portree on salvestatud tema tegelastesse. Nirgi kaalutletud süvenemine Ristikivi loomingulisse isiksusse on metakirjanduslik saavutus, eriti ajal, mil lepitakse palju vähemaga.

Varasemaid romaanikäsitlusi silmas pidades võib julgelt öelda, et Ristikivi teostes, tema saatusedraamades kristalliseeruvad Nirgi jaoks ideaalse, inimolu üha täiuslikumalt avava romaani kvaliteedid – keskendumine inimelu mõtte või mõttetuse probleemile, „inimese püüdlus ületada olemise disharmooniat”, püsiväärtuste otsing, mille nimel elada ja surra, elu põgusus ja „igavene inimene”. Inimese teekonna paradoksaalsus: kutsumuse ja kohustuse järgimine – ja lüüasaamine.¹⁵ Nirgi romaaniteooria õpetab meile, et inimese vaim on kõiksuse asupaik ja romaan on selle universumi võimekaim väljendaja. Ristikivi mõneti krüptiline looming oli Nirgile nagu loodud niisuguste eeterlike sfääride puudutamiseks. Kõige selle juures tuleb meele hoida, et Nirgi ja Ristikivi monograafilises sümbioosis kehas- tub midagi ajast, kui inimese teekonda siin maa peal võeti väga tõsiselt, nagu universumi keskset probleemi. Ka see oli iseloomulik ajastule, mille loojumise tunnistajateks oleme.

Võib-olla ongi ristikivilikus elupagulaslikkuses, nii nagu Nirk seda tajus, üsna palju käsitleja enda eluvaadet. Kalduvus eraklusse, hootised masenduseeleolud ja taasvirgumine, pea kohal lehviv sõnakunsti lipp – midagi on, mis lähendab Nirgi ja Ristikivi isiksusi ja muudab Ristikivi-monograafia ka selle autori isiklikuks meelevalduseks. Ja just seetõttu ei saa sealt otsida seda, mida ei olnud 1980. aastate Nirgis – näiteks Ristikivi pettumust Euroopas ja tema ajalooliste romaanide sarja tõlgendamist n-ö Öhtumaa allakäigu võtmes. Nirk analüüsib huvitavalt „Rooma päe-

¹⁴ E. Nirk, Interpreteerimistarbest ja -talendist. Mõtisklusi Leenu Siimiskeri tähtpäeval. – Looming 1984, nr 12, lk 1693.

¹⁵ Vt E. Nirk, Teeline ja tähed, lk 193–194 jm.

viku" (1976) elutunnetuslikke seoseid „Hingede ööga" (1953), jätab aga tähelepanuta ühiskondlik-poliitilise sõnumi, mida kannab romaani lõpetav Panteonistseen: vanad jumalad on surnud. Nirgi silmis on siin tegu eeskätt inimolendi eksistentsiaalse varjuteatriga. Ka see tõlgendusrõhk on kindlasti õige. Nii nagu on tõsi seegi, et aastail, kui Nirk kitsaid olusid ning algmaterjali kättesaamatust trotsides oma Ristikivi-nägemust ehitas, oli Euroopa meile, uustulnukatele, alles helesinine unistus.

...Ma ei saa lahti tundest, et Ristikivitõlgendus on juhtinud Nirgi enda viimase teose, kolmeköitelise romaani „Siin maa peal" (1994–1997) kokkupanu. Siin kerkib küsimusi, mida Nirk oli käsitlenud juba Ristikivi tegelaste puhul, ja romaani pealkirjas väljenduv vaatepunkt varieerib ristikivilikku inimese teekonna nägemust. Eesti ajaloo ränkusest läbiimbinud olmerealism tüürib Nirgi romaanis arutleva elumõttestuse ja kõrgemalt horisondilt nähtud tõdede sihis. Ajaloolases Annus Põrgis, kodukoha kaotanud maapois, avaneb küllap suuresti Nirgi enda elukäik ja mõttemaailm. Nirk on kirjutanud, et kirjandusteos „pole üksnes töö ja lakka-matu eneseületamise kangelastegu, vaid ka oma elamuste, mõtete ja kogemuste, terve oma sisemaailma ja inimliku olemuse avalikukstegemise julgustükk".¹⁶

¹⁶ E. Nirk, Teemad variatsioonidega, lk 180.

Oma romaani kirjutades on ta käinud nende sõnade järgi. Muuhulgas leidub romaanis mõjuv kirjeldus sõjas purustatud Tartust. Ülikooli õppima tulnud noore mehe vapustus seda eksistentsiaalsena tajutud hävitustööd nähes on üha elav: „Pärastpoole sain aastaid noid varemtevälju vahtida, olematuks muutunud tänavate vahet otseradu käia, muidugi ka poolvarisenud müüride vahel kangutada ja kanderaamiga telliseprahti tassida [---]."¹⁷

Meenub õhtupoolik 1970-ndate lõpust. Olime tulnud Saareküla poolt mööda mereäärset, peaaegu olematut teerada ja leidnud Nirgi oma Säaremäe talumaja tagamaal lõket tegemas. Tööpäev oli seljataga ja hulk kiviaeda maja juurde tuuletõkkeks laotud. Oli imelik näha oma hiljutist, alati väljapeetud kirjandusloo õppejõudu lõkke ääres elavalt kiviaedade rääkimas. Siis ei teadnud ma veel, et kiviaedade ladumine oli Nirgi lisaeriala, ta oli oma oskusi pakkunud teistelegi, meisterdanud seesuguse aia näiteks Johannes Aaviku sünnimaja juurde. Ja alles praegu märkan, et võibolla on Nirgi elul Tartu varemte vahel ja hilisemal kiviaedade ladumisel mingi ajastuomane seos – ehitamine ju seegi, seesama, millest alustasime.

TOOMAS HAUG

¹⁷ E. Nirk, Siin maa peal. 2. Tallinn: E. Nirk, 1995, lk 143.